

“Λευκή Βίβλος”: τομή στην κεφαλαιοκρατική ανασυγκρότηση στην Ευρώπη

I. Μύθος και πραγματικότητα

Μέσα στον καταιγισμό ημερομηνιών-ορόσημων, μεγαλόσχημων μελετών και μεγαλεπήβολων - και συνήθως ατυχούντων - στόχων στα οποία μας έχει πλεον συνηθίσει η ΕΟΚ ένα νέο πόνημα έρχεται να καταλάβει μια περίοπτη θέση: η “Λευκή Βίβλος”. Ρητός της στόχος είναι η ανεργία, πρόβλημα το οποίο μετά από μια εικοσαετία σχεδόν κρίσης και νεοφιλελεύθερης διαχείρισης τείνει να προσλάβει εκρηκτικές διαστάσεις. Βέβαια, αμέσως μετά το πρόβλημα αυτό εντάσσεται στο τρίπτυχο ανάπτυξη-ανταγωνιστικότητα-απασχόληση, οπότε ο σχετικά αυτοτελής αρχικός στόχος τίθεται υπό την αιγίδα των δυο πρώτων μελών του τρίπτυχου και υπάγεται στις προτεραιότητές τους.

Ομως ακόμη και υπό αυτούς τους όρους, μετά από τη νεοφιλελεύθερη λαίλαπα που εξώθησε στην εξαθλίωση και στη φτώχεια μεγάλα τμήματα του κόσμου της εργασίας, κάτι τέτοιο για πολλούς ακούγεται ελπιδοφόρο. Για πρώτη φορά ο πληθωρισμός, τα δημόσια ελλείμματα και η συνειδητή υφεσιακή πολιτική - οι βασικοί στόχοι όλης της προηγούμενης νεοφιλελεύθερης διαχείρισης - φαίνεται να υποσκελίζονται από κάποιους άλλους που υποτίθεται ότι παίρνουν περισσότερο υπ’ όψιν τους όχι πλέον μόνον τις ανάγκες του κεφαλαίου αλλά και της εργασίας. Αλλωστε οι ευρωπαϊκές σοσιαλδημοκρατικές παρατάξεις - με τις διακυμάνσεις του καθ’ ημάς ΠΑΣΟΚ¹ - έσπευσαν να διασαλπίσουν την προοδευτικότητα της “Λευκής Βίβλου” και να διεκδικήσουν την πατρότητά της. Μάλιστα από κάποιες από τις θεωρούμενες ως αριστερές πτέρυγές τους, η τελευταία προβάλλεται ως αντίπαλος της αντιδραστικής και άκρως νεοφιλελεύθερης συνθήκης του Maastricht.

Ξεπερνώντας τις εύκολες ερμηνείες - εν πολλοίς υπαγορευμένες από βραχυπρόθεσμες σκοπιμότητες διαχείρισης του συστήματος και αστικών πολιτικών αντιπαραθέσεων ως προς την μορφή της διαχείρισης αυτής - η ουσία της “Λευκής Βίβλου” αποτελεί μια τομή μέσα στη συνέχεια, στις μέχρι τώρα απόπειρες αντιμετώπισης της κεφαλαιοκρατικής κρίσης στα πλαίσια της ΕΟΚικής ολοκλήρωσης. Ουσιαστικά έρχεται να συμπληρώσει τα διαφαινόμενα κενά ή αδυναμίες των προηγούμενων προσπαθειών, σε αντίθεση με αδιέξοδες πλευρές τους και

Ο Σ. Μαυρουδέας είναι οικονομολόγος, Λέκτορας στο Πανεπιστήμιο της Μακεδονίας

αλλού προχωρώντας σε νέες κατευθύνσεις και οικοδομώντας πάνω στα κεκτημένα από τις προγενέστερες. Γι' αυτό και ο επανειλημμένος ισχυρισμός του κειμένου της ότι αποτελεί οργανικό συμπλήρωμα της Συνθήκης του Maastricht, κάθε άλλο παρά προσχηματικός είναι.

II. Η κρίση

Από τη δεκαετία του '70 μέχρι σήμερα το σύνολο του δυτικού καπιταλιστικού κόσμου βρίσκεται σε μια παρατεταμένη κρίση. Πρόκειται για μια κρίση υπερσυσσώρευσης που εκφράζεται στην πτώση του ποσοστού κέρδους, δηλαδή του δείκτη συνολικής αποδοτικότητας του κεφαλαίου. Η κρίση αυτή εδράζεται πρώτα και κύρια στο έδαφος της παραγωγής (εκεί που δρα η βασική σχέση λειτουργίας του συστήματος, δηλαδή η παραγωγή και υπεξαίρεση υπεραξίας) αλλά διαπερνά ταυτόχρονα το συνολικό κύκλωμα του κεφαλαίου (total circuit of capital), δηλαδή την ενότητα και τον αλληλοκαθορισμό των σφαιρών παραγωγής-ανταλλαγής-κυκλοφορίας-διανομής. Η παραγωγή αποτελεί την κυρίαρχη στιγμή αλλά πάντα σε αλληλοκαθορισμό με τις άλλες σφαίρες. Ουσία της κρίσης αποτελεί η διαλεκτική αλληλεπίδραση της Κατά Τάση Πτώσης του Ποσοστού Κέρδους και των Αντίρροπων Τάσεων της (ΚΤΠΠΚ-ΑΤ)². Η ενότητα και η αντίφαση μεταξύ της ΚΤΠΚ και ΑΤ εκφράζει την αντιφατική ενότητα παραγωγής-ανταλλαγής-διανομής. Η ίδια η ΚΤΠΠΚ εκφράζεται πρώτα και κύρια στη σφαίρα της παραγωγής. Οι ΑΤ λειτουργούν τόσο στο έδαφος της παραγωγής όσο και στο έδαφος της διανομής. Η αύξηση της έντασης της εκμετάλλευσης και οι οικονομίες στη χρήση σταθερού κεφαλαίου είναι ΑΤ που ενεργούν στο πεδίο της παραγωγής. Αντίθετα, η μείωση των μισθών, ο σχετικός υπερπληθυσμός (δηλ. η αύξηση του εφεδρικού στρατού εργασίας και η συνακόλουθη μείωση των μισθών), το εξωτερικό εμπόριο και το φθίνεμα των στοιχείων του σταθερού και του μεταβλητού κεφαλαίου αφορούν εν πολλοίς τον σχηματισμό της ΑΣΚ και τη διανεμητική πάλη μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας για την αξία του μισθού. Η πάλη αυτή σχετικά με την αξία της εργασιακής δύναμης είναι άμεσο παράγωγο της ανάγκης του κεφαλαίου, μέσω της συσσώρευσης, για ένα διευρυμένο και συγκεντροποιημένο εργατικό δυναμικό.

Συγκεφαλαιώνοντας, η ΚΤΠΠΚ αφορά πρώτα και βασικά το τί παράγεται και πώς παράγεται (διαδικασία άμεσης παραγωγής, ένταση και ειδίκευση της εργασίας, αναλογία πληρωτέου και απλήρωτου χρόνου εργασίας, τεχνολογική δομή κλπ.). Αφορά επίσης τη σφαίρα της κυκλοφορίας και της διανομής, εφόσον άλλωστε η ΚΤΠΠΚ κινητοποιείται από τον ανταγωνισμό των κεφαλαίων και τη συνακόλουθη εκτόπιση ζωντανής από απονεκρωμένη εργασία (μηχανές). Οι ΑΤ αφορούν τόσο παράγοντες που επενεργούν στη σφαίρα της παραγωγής (εκφραζόμενοι στην ΤΣΚ) όσο και παράγοντες που επενεργούν στη σφαίρα της διανομής (και εκφράζονται κυρίως στην ΑΣΚ).

Η ΚΤΠΠΚ-ΑΤ είναι μια μονίμως λειτουργούσα ουσιακή σχέση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Η εκδήλωση της διαδικασίας της κρίσης συγκε-

φαλαιώνει και άλλους δευτερεύοντες παράγοντες που όμως είναι καθοριστικοί για την έκρηξη της κρίσης. Οι κύκλοι και οι κρίσεις βασιζονται πάνω στις ουσιακές σχέσεις, προσδιορίζονται όμως και από μια σειρά άλλα στοιχεία.

Η κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου σημαίνει ότι το διαθέσιμο δυνητικό κεφάλαιο - που προκύπτει από την προηγηθείσα συσσώρευση του κεφαλαίου - δεν μπορεί να λειτουργήσει ως ενεργό κεφάλαιο παρά με μειωμένο ποσοστό κέρδους, επομένως με φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας. Η υποκατανάλωση (πρόβλημα αξιοποίησης), οι χρηματιστηριακές κρίσεις και οι δυσαναλογίες μεταξύ τμημάτων και μεταξύ κλάδων παραγωγής αποτελούν μορφές εκδήλωσης - αλλά όχι ουσιακούς μηχανισμούς - της κρίσης.

Για τον καπιταλισμό είναι επομένως κρίσιμο το να κινητοποιήσει τις ΑΤ είτε για να αναστείλει την έλευση της κρίσης, είτε για να την υπερβεί, εφόσον έχει ήδη ξεσπάσει. Η κίνηση αυτή εκφράζεται σε δύο επίπεδα: ως κίνηση πειθάρχησης των ατομικών κεφαλαίων και ως κίνηση πειθάρχησης της εργασίας.

Η έκθεση των κεφαλαίων στην πίεση της κρίσης, μέσω της ανάπτυξης του πιο αδυσώπητου ανταγωνισμού, αποτελεί κεντρικό στοιχείο. Η κρίση αποτελεί μηχανισμό αυτο-εκκαθάρισης του συστήματος μέσω της έντασης του ανταγωνισμού, της συγκέντρωσης και της συγκεντροποίησης του κεφαλαίου και της απαξίωσης των μη βιώσιμων κεφαλαίων. Η έκθεση στην κρίση εξαναγκάζει τα ατομικά κεφάλαια να βελτιώσουν την κερδοφορία τους (ανατάσσοντας την παραγωγή και την κυκλοφορία τους) ή να απαξιωθούν ως κεφάλαια.

Η αύξηση εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης και η μείωση της αξίας της (είτε μέσω μείωσης της αξίας των μέσων συντήρησης της εργατικής τάξης, είτε μέσω της χειροτέρευσης του ιστορικά και κοινωνικά δεδομένου επιπέδου διαβίωσής της) αποτελεί το άλλο επίπεδο. Η αύξηση της ανεργίας - με απολύσεις ή με διεύρυνση του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού (γυναίκες, παιδιά, μετανάστες κλπ.) - αποτελεί τον βασικό μηχανισμό πειθάρχησης του κόσμου της εργασίας.

Επιπρόσθετα, η επιτάχυνση της περιστροφής του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, η ανακάλυψη νέων πεδίων αποδοτικής κερδοφορίας - είτε με νέα προϊόντα, είτε με επενδύσεις σε χώρες με πιο υψηλά ποσοστά κέρδους, είτε με την ανάληψη από ιδιωτικά κεφάλαια της λειτουργίας δημοσίων επιχειρήσεων (που λειτουργούν συνήθως με χαμηλότερο από το δυνητικό τους ποσοστό κέρδους) - καθώς και η περιστολή των μη-παραγωγικών (μη-παραγουσών υπεραξία) δαπανών αποτελούν βασικά στοιχεία υπέρβασης της κρίσης.

Συνοψίζοντας, η σύγχρονη κρίση κερδοφορίας ανάγεται στη σύζευξη δυο πεδίων³:

1. Το πεδίο της παραγωγής (και επομένως η ανάγκη αναδιάρθρωσής της), έτσι όπως εκφράζεται στη χρήση όλο και περισσότερου κεφαλαίου για την παραγωγή μιας μονάδας προϊόντος.

2. Το έδαφος της διανομής του κοινωνικού προϊόντος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας (και η ανάγκη αναδιανομής του).

Όσον αφορά το πρώτο πεδίο, είναι καθοριστικοί ορισμένοι παράγοντες:

1. Η αύξηση των δεξιοτήτων του συλλογικού εργάτη και ιδιοποίηση (βελτιώσεις της διαδικασίας παραγωγής) και η κινητοποίηση (έστω και περιορισμένη εθελούσια συμμετοχή του εργάτη - ιαπωνοποίηση και κυκλοι ποιότητας [quality circles]) των δεξιοτήτων αυτών προς όφελος της κεφαλαιοκρατικής κερδοφορίας, χωρίς μεταβολή της τεχνολογικής δομής της παραγωγής (δηλ. της τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου). Επομένως, βελτιώσεις και οικονομίες τόσο λόγω καλύτερου κοινωνικού συνδυασμού της εργασίας, όσο και λόγω εκπαίδευσης του συλλογικού εργάτη.

2. Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας λόγω τεχνολογικών μεταβολών (μεταβολή της τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου), όπου όμως ο ρυθμός αύξησης της πρώτης υπερβαίνει καθοριστικά τον ρυθμό αύξησης των δεύτερων (αξιακές εκφράσεις).

III. Οι προηγούμενες προσπάθειες αντιμετώπισης της κρίσης

Η σύγχρονη κρίση ήρθε να διαλύσει την μεταπολεμική “χρυσή περίοδο” ανάπτυξης αλλά και να αποδείξει συγχρόνως ότι δεν υπάρχει βασιλικός δρόμος για έξοδο από αυτήν, εφόσον οποιαδήποτε κρίση εκφράζει μεν τις γενικές αντιφάσεις του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής (πιωτική τάση του ποσοστού κέρδους και τάση υπερυσσώρευσης) αλλά κάθε φορά με τον ειδικό, ιστορικά συγκεκριμένο δικό της τρόπο. Το κεφάλαιο, τόσο παγκόσμια όσο και μέσα στις επιμέρους ιμπεριαλιστικές ολοκληρώσεις που χαρακτηρίζουν την εποχή μας (ΕΟΚ, Βορειοαμερικανικό Σύμφωνο Ελευθέρου Εμπορίου, λεκάνη του Ειρηνικού κλπ.) αλλά και σε κάθε χώρα ξεχωριστά, δοκίμασε επομένως ευρετικά να υπερνικήσει την κρίση και να ανατάξει τη διαδικασία συσσώρευσης και αναπαραγωγής του.

Αρχικά δοκιμάσθηκε η πεπατημένη της προ της κρίσης περιόδου, δηλαδή οι κεννσιανές πολιτικές τόνωσης της ζήτησης μέσω κρατικών παρεμβάσεων τόσο στο νομισματικό όσο και στο δημοσιονομικό πεδίο. Οι πολιτικές αυτές ήταν ως επί το πλείστον δεξιού χαρακτήρα, βασιζόμενες σε κάποια θεωρία περί πληθωρισμού μισθών, και επομένως στόχευαν στην περιστολή του εργασιακού κόστους - εν αντιθέσει με αριστερές κεννσιανές πολιτικές του παρελθόντος που εντόπιζαν το πρόβλημα της ανεπαρκούς ενεργής ζήτησης στην περιορισμένη εργατική και λαϊκή κατανάλωση και επομένως (βοηθούντων και των αντιστοίχων φάσεων ανόδου του οικονομικού κυκλου) προέβαιναν σε ενισχύσεις του εργατικού εισοδήματος. Επιπλέον, στα πλαίσια της ενεργής κρατικής παρέμβασης επιδοτήθηκαν ιδιωτικά κεφάλαια, αναλήφθηκε η λειτουργία άλλων που ήταν “προβληματικά”, υπήρξαν πιστωτικές και νομισματικές επεκτάσεις (“φθηνό χρέος”) και δοκιμάσθηκε να προστατευθούν τα εγχώρια κεφάλαια από τον ξένο ανταγωνισμό με υποτιμήσεις. Επρόκειτο για μια διαχείριση που αδυνατούσε να δει ότι τα δεδομέ-

να λειτουργίας του συστήματος (η ειδική μορφή της σχέσης κεφάλαιο-εργασία) είχαν αλλάξει ριζικά. Το αποτέλεσμα ήταν ότι παρά την κρατική στήριξη η κερδοφορία των ατομικών κεφαλαίων και η συνολική κερδοφορία του συστήματος αδυνατούσε να ανακάμψει, οι δε κρατικές δαπάνες μετατρέπονταν σε μη-παραγωγικά και συσσωρευόμενα ελλείμματα (εφόσον ακριβώς δεν μπορούσε να υπάρξει μια ριζική ανάταξη της διαδικασίας παραγωγής και ιδιοποίησης υπεραξίας).

Ο μονεταρισμός - νεοφιλελεύθερες πολιτικές πρώτης γενεάς - αποτέλεσε την πρώτη και πιο πρωτόγονη απόπειρα ριζικής απάντησης, εφόσον πλέον γινόταν κατανοητό ότι η κρίση δεν ήταν ένα περιστασιακό φαινόμενο λόγω κάποιων σφαλμάτων πολιτικής ή συγκυριακών καταστάσεων (πχ. πετρελαϊκή κρίση) αλλά άγγιζε δομικά στοιχεία και σχέσεις του συστήματος. Ξεκινώντας από το έδαφος της μέχρι πρότινος κενυσιανής ορθοδοξίας, επεδίωξε μια ριζική ανατροπή της. Η προτεραιοποίηση του πληθωρισμού ως προβλήματος⁴ και η θεωρητική και πρακτική υπαγωγή της δημοσιονομικής πολιτικής (υπαίτιας για τις άνευ αποτελέσματος πλην όμως πληθωριστικές αναθερμάνσεις της οικονομίας την προηγούμενη περίοδο, καθώς και για την μη-επιβολή των περιορισμών της κρίσης τόσο στα λιγότερο αποδοτικά κεφάλαια όσο και στην εργασία) στην νομοσυντακτική πολιτική ήταν τα βασικά στοιχεία του. Η τελευταία - μέσω της θεωρητικής αναδιατύπωσης της ποσοτικής θεωρίας του χρηματος - όφειλε να επιβάλλει την πειθαρχία των νόμων της αγοράς τόσο στον κρατικό τομέα, όσο και στα λιγότερο αποδοτικά κεφάλαια και στην εργασία, απαγορεύοντας την πληθωριστική νομοσυντακτική επέκταση (τύπωμα χαρτονομίσματος ή πιστωτική επέκταση). Τα δημόσια ελλείμματα αναγορεύθηκαν σε βασικό υπαίτιο του πληθωρισμού και της κρίσης μέσω μιας σειράς μεγαλόσημων θεωρητικών συλλογισμών (crowding out effect, το κράτος δεν είναι ικανό και άρα δεν μπορεί να είναι επιχειρηματίας κλπ.). Πίσω από τα λεγόμενα η ουσία ήταν ότι στη μορφή και στη λειτουργία της κρατικής πολιτικής και του δημόσιου τομέα συγκεφαλαιωνόταν η ειδική μορφή της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας της προηγούμενης περιόδου⁵.

Οι μονεταριστικές πολιτικές είχαν δυο αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά. Πρώτον, έδιναν πρωτεύουσα σημασία στο εθνικό κράτος και στις πολιτικές του⁶. Δεύτερον, έβλεπαν ένα ρόλο για το κράτος στην εγγύηση προσαρμογής της νομοσυντακτικής κυκλοφορίας στους περιορισμούς της κεφαλαιακής συσσώρευσης και της κρίσης της (παθητική νομοσυντακτική πολιτική).

Τα αποτελέσματά τους υπήρξαν πενιχρά σε σχέση με το κόστος τους. Ο μη-παραγωγικός δημόσιος τομέας ιδιωτικοποιήθηκε, οι μισθοί μειώθηκαν, η συνοχή και η μαχητικότητα της εργατικής τάξης χτυπήθηκε. Όμως όλα αυτά άγγιξαν αλλά δεν έθιξαν καθοριστικά την ουσία του προβλήματος: την ειδική μορφή των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής, δηλ. της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας πρώτα και κύρια μέσα στη διαδικασία παραγωγής (αυτό που σήμερα έχει καλυφθεί υπό τον παραπλανητικό τίτλο "εργασιακές σχέσεις"). Εν πολλοίς παρέμειναν κινή-

σεις στο έδαφος της κυκλοφορίας και της διανομής. Αυτό δεν είναι περιέργο εφόσον ο κοινωνικός χαρακτήρας της κεφαλαιοκρατικής εμπορευματικής παραγωγής - και το βασικό έδαφος των αστικών θεωριών - γίνεται ορατός στην διαδικασία της κυκλοφορίας. Η πρώτη επομένως αυθόρμητη αντίδραση εμπρός στην κρίση εκδηλώθηκε στον τομέα αυτό.

Ακολούθησαν οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές δεύτερης γενεάς⁷ που είχαν αντιφατικά χαρακτηριστικά. Από την μια πλευρά υπήρξε σε θεωρητικό επίπεδο μια εξαιρετικά αντιδραστική επιστροφή στη σφαίρα της παραγωγής. Τα Οικονομικά της Προσφοράς και οι αυτάρεσκα και πομπωδώς αποκαλούμενοι Νέοι Κλασικοί έδωσαν ένα ακόμη πιο ακραίο - σε σχέση με τον Μονεταρισμό - πλαίσιο επίθεσης τόσο στον πόλο της εργασίας όσο και σε οποιαδήποτε αστική μεταρρυθμιστική οπτική. Το κράτος στερήθηκε οποιασδήποτε δυνατότητας άσκησης πολιτικής - πάντα στο πεδίο της θεωρίας γιατί στο πεδίο της πράξης το κράτος παρενέβη εξαιρετικά ενεργά στον "διακανονισμό" των ιδιωτικοποιήσεων μεταξύ των μεγάλων κεφαλαίων, στην ενίσχυση της κερδοφορίας των ιδιωτικών κεφαλαίων (κυρίως μέσω μείωσης της φορολογίας), στην υποβάθμιση της κοινωνικής ασφάλισης και στην μείωση του εργασιακού κόστους (καταστελλοντας απροκάλυπτα οποιαδήποτε εργατική διεκδίκηση). Στόχος όλων αυτών ήταν βαθιές δομικές αλλαγές στην οικονομία και όχι απλα και μόνον μια έστω ριζικά διαφορετική κρατική διαχείριση. Όμως, ενώ οι θεωρίες των Νέων Κλασικών έδωσαν μια τεράστια ώθηση στα νεοσυντηρητικά ιδεολογήματα (και μια συνακόλουθη πληθώρα οικονομετρικών αρθριδίων εν είδει ασκήσεων επί χάρτου ή, στην χειρότερη περίπτωση, οδυνηρών πειραματισμών μαθητευόμενων μάγων στη ράχη του κόσμου της εργασίας), οι δυνατότητές τους να συγκροτήσουν βιώσιμες και αποτελεσματικές πολιτικές υπήρξε εξαιρετικά φτωχή. Είναι προφανές σε κάθε νοήμονα αστό πολιτικό ότι - ακόμη και εάν το ήθελε - η κοινωνία δεν μπορεί να επιστρέψει στην εποχή του Α. Smith.

Από την άλλη πλευρά όμως υπήρξε μια σημαντική αλλαγή με τη δεύτερη γενεά νεοφιλελεύθερων πολιτικών και αυτή εκφράσθηκε με τις θεωρίες και τις πολιτικές σχετικά με το άνοιγμα της οικονομίας και τη διεθνοποίηση⁸. Η διεθνοποίηση του κεφαλαίου, με την απελευθέρωση και ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου αλλά και των επενδύσεων (παραγωγικών ή κερδοσκοπικών), αποτέλεσε ένα νέο πεδίο διαφυγής από την κρίση κερδοφορίας⁹. Οι θεωρίες και οι πολιτικές αυτές εμπνεύσθηκαν και υποστήριξαν την κίνηση αυτή, που άλλωστε πήγαζε από βαθύτερες ενδογενείς τάσεις της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Όμως ακόμη και με αυτούς τους μετασχηματισμούς η κρίση στον πυρήνα των κοινωνικών παραγωγικών σχέσεων παρέμεινε ανέγγιχτη. Γι' αυτό άλλωστε και η διεθνοποίηση αντί να πυροδοτήσει τις παραγωγικές επενδύσεις τροφοδότησε την διεθνή χρηματοοικονομική κερδοσκοπία θέτοντάς τη σχεδόν εκτός ελέγχου (όπως έδειξαν οι πρόσφατες συναλλαγματικές κρίσεις).

IV. Τα προβλήματα της ΕΟΚικής ολοκλήρωσης

Μέσα σε αυτό το σκηνικό η ΕΟΚική ιμπεριαλιστική ολοκλήρωση αντιμετώπιζε και τα δικά της ιδιαίτερα προβλήματα. Μετα τον Β' Παγκ. Πόλεμο η διεθνοποίηση του κεφαλαίου γνώρισε πρωτοφανείς διαστάσεις και επεκτάθηκε από το εμπορευματικό και το χρηματικό και στο παραγωγικό κεφάλαιο, ιδιαίτερα με την μορφή των πολυεθνικών-πολυκλαδικών εταιρειών. Η συγκρότηση διακρατικών μπλοκ, των ιμπεριαλιστικών ολοκληρώσεων, σε ανταγωνισμό αλλά και σε συνεργασία μεταξύ τους, αποτελεί το διεθνές πλαίσιο που αντιστοιχεί στις νέες αυτές εξελίξεις. Η ιδιομορφία, αλλά και τα προβλήματα της ΕΟΚικής ολοκλήρωσης έγκεινται στο ότι στοχεύει στη συγκρότηση ενός ενιαίου κοινωνικού κεφαλαίου και αντίστοιχων υπερεθνικών κρατικών δομών σε ένα πεδίο όπου η συγκρότηση των διαφόρων κεφαλαιοκρατικών κοινωνιών πήρε κατ' εξοχήν τη μορφή των εθνικών κοινωνικών κεφαλαίων και κρατών και που αποτέλεσε το έδαφος εκρηξης των πιο σκληρών ιμπεριαλιστικών συγκρούσεων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η ΕΟΚ ξεκίνησε με αρκετά ευοίωνες προοπτικές εφόσον σε ολόκληρη την περίοδο πριν την κρίση παρουσίασε εξαιρετικά καλές οικονομικές επιδόσεις σε σχέση με τους ανταγωνιστές της. Η κρίση όμως είχε πολύ πιο έντονες επιδράσεις στον ευρωπαϊκό χώρο με αποτέλεσμα η ΕΟΚ σήμερα να είναι εμφανές ότι πέφτει πίσω από τους ανταγωνιστές της.

Η πορεία της ΕΟΚικής ολοκλήρωσης παρακολούθησε τις οικονομικές και πολιτικές διακυμάνσεις. Ξεκίνησε μεσοσύσης της κευνσιανής ορθοδοξίας, και τα πρώτα πεδία της ήταν η ολοκλήρωση των εμπορευματικών αγορών (τελωνειακή ένωση) αλλά και η ενοποίηση σημαντικών παραγωγικών τομέων (μέσω της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ανθρακα και Χαλυβα (ΕΚΑΧ) και της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ)). Επομένως η προσπάθεια συγκρότησης ενός ενιαίου κοινωνικού κεφαλαίου στηρίχθηκε σαφώς και σε στοιχεία βιομηχανικής πολιτικής. Στη συνέχεια, και με την επικράτηση της νεοφιλελεύθερης ορθοδοξίας, η κατεύθυνση της ενοποίησης στράφηκε κύρια στον νομισματικό τομέα με την υιοθέτηση παρομοίων περιοριστικών νομισματικών πολιτικών αλλά και με τις προσπάθειες σύνδεσης των συναλλαγματικών ισοτιμιών.

Η απόφαση των ΕΟΚικών χωρών να βαθύνουν την ολοκλήρωσή τους, περνώντας από την τελωνειακή ένωση και την ΚΑΠ στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση, έρχεται μέσα σε αυτό το σκηνικό. Το Maastricht έρχεται μετά από μια σειρά σοβαρών προβλημάτων και αποτυχιών (σχέδιο Werner, ΕΚΑΧ, απόπειρα σταθεροποίησης των συναλλαγματικών ισορροπιών με το σύστημα "φιδι μέσα στο τουνελ"), λειψών επιτυχιών (η διατήρηση του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος (ΕΝΣ) παρά τις αντιξοότητες ολόκληρη την δεκαετία του '80, η σε μεγάλο βαθμό διαπλοκή των διαφόρων ευρωπαϊκών κεφαλαίων κλπ.) αλλά και παταγωδών αποτυχιών (η πρόσφατη κατάρρευση του ΕΝΣ). Επιπλέον, οι κρατικοί ανταγωνισμοί μέσα στην ΕΟΚ έχουν αρχίσει να παίρνουν οξύτερες διαστάσεις, ενώ οι οικονομίες αντί να συγκλίνουν ουσιαστικά αποκλίνουν.

Η συνθήκη του Maastricht αποτελεί κυριολεκτικά μια φυγή προς τα εμπρός με έναν πρωτοφανή βολονταρισμό. Συνεχίζοντας την προηγούμενη πορεία - νεοφιλελεύθερης έμπνευσης - επιδιώχθηκε η ΕΟΚική ολοκλήρωση να βασισθεί στη σχετική αυτονόμηση της νομισματικής ενοποίησης από τις ανισομέρειες της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Η συναλλαγματική κρίση και η ουσιαστική κατάργηση του ΕΝΣ καθώς και τα σοβαρά προβλήματα της ηγέτιδας Γερμανίας έδωσαν σύντομο και άδοξο τέλος σε αυτή την ψευδαίσθηση και οι μέχρι πρότινος δειλές φωνές για την ανάγκη κρατικών ρυθμίσεων και μαλιστα στη σφαίρα της παραγωγής (δηλαδή, με τους όρους των ορθοδόξων Οικονομικών, η ανάγκη βιομηχανικής πολιτικής και ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων) ήλθαν πλέον στο προσκήνιο. Οχι για να ανατρέψουν την μέχρι τώρα πορεία αλλά για να τη συμπληρώσουν και να ανατάξουν τα προβλήματά της.

Η “Λευκή Βίβλος” αποτελεί ακριβώς την υλοποίηση αυτής της κατεύθυνσης: κρατική παρέμβαση στο πεδίο της άμεσης διαδικασίας παραγωγής τόσο όσον αφορά τις σχέσεις κεφαλαίου-εργασίας (εργασιακές σχέσεις) όσο και όσον αφορά τους κλάδους παραγωγής εμπορευμάτων και τις αναλογίες μεταξύ τους (βιομηχανική πολιτική).

Σήμερα, μετά από μια εικοσαετία σχεδόν, νεοφιλελεύθερων πολιτικών, είναι προφανή πλέον τα όριά τους. Αποτέλεσαν μια εξαιρετικά βίαιη επίθεση στον κόσμο της εργασίας, βελτίωσαν σημαντικές πλευρές της κεφαλαιακής κερδοφορίας, όμως η επενέργειά τους υπήρξε κυρίως στο έδαφος της διανομής και της κυκλοφορίας και λιγότερο στο έδαφος της παραγωγής. Η μείωση της αξίας της εργασιακής δύναμης (μέσω της μείωσης τόσο των μισθών όσο και της κοινωνικής ασφάλισης) και ο εξαναγκασμός των ατομικών κεφαλαίων να ανεβάσουν την αποδοτικότητα τους, η ανάπτυξη της διεθνοποίησης και οι ιδιωτικοποιήσεις υπήρξαν καταλυτικοί παράγοντες. Ομως δεν έθιξαν αποφασιστικά τον σκληρό πυρήνα της κρίσης, τη σφαίρα της παραγωγής και επιπρόσθετα άρχισαν να παρουσιάζουν γενικευμένες παρενέργειες. Η πίεση του ανταγωνισμού - σε συνδυασμό με το βάθος της κρίσης αλλά και τους ιμπεριαλιστικούς ανταγωνισμούς¹⁰ - αρχίζει πλέον να απειλεί σημαντικά και βιώσιμα τμήματα του κεφαλαίου¹¹. Επίσης, η εκτεταμένη και μακροχρόνια ανεργία αρχίζει να απειλεί τόσο την δεξιότητα του εργατικού δυναμικού συνολικά, όσο και την κοινωνική συνοχή. Τέλος, τα νεοφιλελεύθερα ιδεολογήματα περί τέλει και απρόσκοπτης λειτουργίας της αγοράς ως γιατρικού “δια πάσαν νόσον και πάσαν μαλακίαν” έχουν μια πρακτική αξία όσον αφορά την αναδιάταξη του συσχετισμού κεφαλαίου-εργασίας και την πειθάρχηση των ατομικών κεφαλαίων, όμως πόρω απέχουν από την επίλυση της κρίσης. Η τυφλή λειτουργία της αγοράς δεν επαρκεί, χρειάζεται και η λειτουργία του κράτους ως συλλογικού κεφαλαιοκράτη για να πραγματοποιηθούν βαθείες τομές στη διαδικασία παραγωγής και στις κοινωνικές δομές αλλά ταυτόχρονα και για να αποφευχθούν δυσάρεστες παρενέργειες. Το τέλος της Ρηγανικής και Θατσερικής περιόδου και η στροφή τόσο του Κλίντον όσο και

της ΕΟΚ σε πιο παρεμβατικές πολιτικές (η Ιαπωνία έχει πάρει προ πολλού τον δρόμο αυτό - εάν τον εγκατέλειψε ποτέ) σηματοδοτούν αυτήν την αλλαγή αλλά μέσα στη συνέχεια. Εν πολλοίς είναι τα κεκτημένα της νεοφιλελεύθερης περιόδου αυτά που δίνουν τα περιθώρια συντηρητικών αναδιατάξεων άλλου τύπου.

V. “Λευκή Βίβλος”: με το κεφάλαιο ή με την εργασία;

Γιατί η κίνηση αυτή στην ΕΟΚ παίρνει τον προσχηματικό τίτλο της Βίβλου για την ανεργία, εφόσον το περιεχόμενο και ιδιαίτερα οι ιεραρχήσεις της είναι αισθητά διαφορετικές;

Οι ευρωπαϊκές αστικές τάξεις δεν φαίνεται να είναι διατεθειμένες να προχωρήσουν σε μια πλήρη “αμερικανοποίηση” των οικονομιών και των κοινωνιών τους, δηλαδή στην εξώθηση σχεδόν του μισού πληθυσμού εκτός των ενεργών πολιτικών και κοινωνικών διαδικασιών (με κόστος τα φαινόμενα εκρήξεων τύπου Los Angeles). Γι’ αυτό και δεν προχωρούν σε μια συνολική μείωση των επιπέδων κοινωνικής προστασίας έτσι ώστε να εξισωθούν με αυτά των ΗΠΑ.

Επιπλέον, θεωρείται ότι το ευρωπαϊκό εργατικό δυναμικό αποτελεί ένα συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τους ανταγωνιστές της ΕΟΚ, εφόσον έχει μεν μικρότερη παραγωγικότητα, αλλά και καλύτερη δεξιότητα και ποιότητα εργασίας. Αυτόν τον παραγοντα τείνει να πλήξει καίρια η έκταση, η παρατεταμένη χρονική διαρκεια και το βάθος της κρίσης. Πρώτον, η βαρβαρότητα του νεοφιλελεύθερου καταναγκασμού, παρόλο ότι αυξάνει την εργασιακή πειθαρχία, παράγει επίσης τη σιωπηρή απροθυμία συνεργασίας των ενεργών εργαζομένων, και συνεπώς οδηγεί στη μείωση της παραγωγής εργασιακών δεξιοτήτων (της πείρας του συλλογικού εργάτη, των “πρακτικών ευρεσιτεχνιών” του εργάτη όπως δουλεύει) καθώς και της δυνατότητας υπεξαίρεσής τους από το κεφάλαιο έτσι ώστε να μετασηματισθούν, υπό τον έλεγχο του, σε βελτιώσεις της αποδοτικότητας της άμεσης διαδικασίας παραγωγής. Δεύτερον, μπορεί μεν η διόγκωση της ανεργίας να καταστέλλει τις εργατικές κινητοποιήσεις και διεκδικήσεις, όμως η ύπαρξη ενός μεγάλου τμήματος του εφεδρικού στρατού εργασίας που βρίσκεται πλέον για μακροχρόνιο διαστημα εκτός εργασίας (των “μακροχρόνια ανέργων”) μειώνει τις εργασιακές δεξιότητες του - πέραν του ότι το ωθεί στην λουμπανοποίηση - και το κάνει δυνητικά ανίκανο να ξαναλειτουργήσει ως εργασιακή δύναμη. Ο συνδυασμός των στοιχείων αυτών παράγει μια επικίνδυνη κρίσιμη μάζα που αφενός αδυνατίζει μακροπρόθεσμα βασικούς όρους λειτουργίας της κεφαλαιοκρατικής εμπορευματικής παραγωγής, αφετέρου απειλεί με ανεξέλεγκτες κοινωνικές εκρήξεις.

Γι’ αυτό η νέα αυτή κατεύθυνση εξόδου από την κρίση με ενεργή κρατική παρέμβαση στην αναδιάρθρωση της παραγωγής, επιδιώκει μια έστω και εξαναγκαστική *minimum* συναίνεση του κόσμου της εργασίας υπό την απειλή της προηγηθείσας νεοφιλελεύθερης λαίλαπας και την Δαμόκλειο σπάθη της ανεργίας. Αποκρυστάλλωσή της είναι ο μεσοπρόθεσμος στόχος του υψηλότερου ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης με υψηλότερη ένταση απασχόλησης - που όμως αμέ-

σως ερμηνεύεται ως “ένα αναπτυξιακό πρότυπο που συνδυάζει ένα πιο συγκρατημένο ρυθμό αύξησης της έντασης απασχόλησης της ανάπτυξης με ένα ταχύτερο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης (Λευκή Βίβλος [1994], σ.48) σε σύγκριση με αυτό των ΗΠΑ, υπό το πρόσχημα της αποφυγής της ριζικής περιστολής των μισθών και της κοινωνικής ασφάλισης και των αρνητικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Ουσιαστικά πρόκειται για τον εξαναγκασμό του κόσμου της εργασίας να συναινέσει στο μοίρασμα της φτώχειας και της ανεργίας και στην κεφαλαιοκρατική αναδιάρθρωση της παραγωγής.

VI. Οι ρυθμίσεις της “Λευκής Βίβλου”

Οι ρυθμίσεις της “Λευκής Βίβλου” καλύπτουν το τρίπτυχο ανάπτυξη-ανταγωνιστικότητα-απασχόληση. Πιο διεξοδικά, στοχεύουν στην αναθέρμανση των ευρωπαϊκών οικονομιών και στην έξοδο από την κρίση, μέσω της τόνωσης των συνθηκών κερδοφορίας του κεφαλαίου. Αυτό γίνεται - ακόμη τουλάχιστον, και παρά τις και από τις δύο πλευρές του Ατλαντικού ισχυροποιούμενες φωνές περί προστατευτισμού - στα πλαίσια του ανοίγματος της οικονομίας (απελευθέρωση τόσο των εμπορευματικών όσο και των κεφαλαιακών -παραγωγικών ή κερδοσκοπικών- ροών) και ενός ελεγχόμενου ανταγωνισμού με τις αντίπαλες ολοκληρώσεις. Επομένως η βελτίωση της κερδοφορίας των ευρωπαϊκών κεφαλαίων οφείλει να γίνει στο πλαίσιο - και υπό την πίεση - του διεθνούς ανταγωνισμού και χωρίς, σημαντικές τουλάχιστον, προστατευτικές ρυθμίσεις. Τη σπονδυλική στήλη συνεπώς αυτής της προσπάθειας ανόδου της κερδοφορίας και της ανταγωνιστικότητας αποτελούν παρεμβάσεις σε δύο κρίσιμους τομείς, που αφορούν άμεσα την αναδιάρθρωση της παραγωγής: (1) τη βιομηχανική πολιτική και, (2) την ρύθμιση των σχέσεων κεφαλαίου- εργασίας τόσο γενικά όσο και μέσα στην άμεση διαδικασία παραγωγής.

Η αναθέρμανση των οικονομιών και η πυροδότηση της ανάπτυξης αποστασιοποιείται μερικά από τις νεοφιλελεύθερες υφεισιακές πολιτικές και επιδιώκεται ένας σχεδιασμός της ανάκαμψης. Συγχρόνως όμως διατηρείται πάντα η προτεραιοποίηση του πληθωρισμού και των δημοσίων ελλειμμάτων καθώς και η σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών (σ.52, “Μακροοικονομικές πολιτικές”). Επίσης διατηρείται η έμφαση στη μείωση του κόστους της εργασιακής δύναμης (σ.53) - δηλαδή η αναδιανομή του εισοδήματος προς όφελος του κεφαλαίου - και προτείνεται ο κανόνας μισθολογικών αυξήσεων ίσων με τις αυξήσεις της παραγωγικότητας μείον μια ποσοστιαία μονάδα (σ.53). Επαναλαμβάνεται η ανάγκη περάσματος στον ιδιωτικό τομέα παλαιότερων δημοσίων δραστηριοτήτων που τώρα πλέον μπορεί άνετα και κερδοφόρα να καλύψει ο πρώτος (σ.52). Τέλος, μελετώνται μια σειρά φορολογικών διευκολύνσεων και ηπιών επιδοτήσεων ως στήριγμα της κεφαλαιακής κερδοφορίας.

Το άνοιγμα της οικονομίας και η διεθνοποίηση του κεφαλαίου παραμένει το πεδίο ανταγωνισμού με τις άλλες ολοκληρώσεις. Αυτό τονίζεται έντονα για να διασχεδασθούν οι φόβοι περί “φρουρίου Ευρώπης”, ιδιαίτερα τώρα που ενώ

εξακολουθεί να αποκηρύσσεται ο προστατευτισμός, υιοθετείται μια πιο ενεργή πολιτική στήριξης της ανταγωνιστικότητας των κοινοτικών προϊόντων. Τους κανόνες του ανταγωνισμού δίνει ο πρόσφατος γύρος της GATT, όμως οι αιχμές και οι υπάρχουσες και μέλλουσες αντιπαραθέσεις ήδη διαφαίνονται. Πιέζεται η μετατροπή της GATT σε “Πολυμερή Οργανισμό Εμπορίου” ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε “ηγεμονική σταση” (προφανώς αμερικανική). Επιπλέον, τονίζεται η ανάγκη διεύρυνσης της ΕΟΚικής επιρροής στην ΕΖΕΣ, στην Ανατολική Ευρώπη και στη Νότια Μεσόγειο¹². Τελος, επισημαίνεται με σημασία, ότι “οι εισαγωγικοί δασμοί έχουν κατά κανόνα μικρότερη βαρύτητα για τους εξαγωγείς απ’ ότι οι κανονιστικές ρυθμίσεις που ισχύουν στην εκάστοτε χώρα (φορολογία, ασφάλεια, προστασία καταναλωτή)”.

Στο κρίσιμο σκέλος των παρεμβάσεων στην αναδιάρθρωση της σφαίρας της παραγωγής υιοθετείται μια στρατηγική βιομηχανική πολιτική (σ.141)¹³. Αυτή περιλαμβάνει δύο πεδία ενεργής παρέμβασης: (1) τις υποδομές (διευρωπαϊκά δίκτυα υποδομής [μεταφορές, ενέργεια, τηλεπικοινωνίες] κλπ.) και, (2) τους δυναμικούς νέους κλάδους (Ερευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη, πληροφορική, βιοτεχνολογία, οπτικοακουστικά μέσα) που αντιστοιχούν σε ανερχόμενες αγορές προϊόντων. Και στα δύο πεδία επιδιώκεται να στηριχθεί η ιδιωτική κεφαλαιακή κερδοφορία τόσο έμμεσα (με την παροχή με δαπάνες του συλλογικού καπιταλιστή αναγκαίων εισροών [που είτε δεν μπορούν είτε δεν θέλουν τα ιδιωτικά κεφάλαια να παράγουν] σε χαμηλό κόστος) όσο και άμεσα (με κοινοπραξίες δημοσίων και ιδιωτικών οργανισμών για την παραγωγή και την εκμετάλλευση αυτών των εισροών). Οι υποδομές αποτελούν στοιχεία ενίσχυσης της κερδοφορίας όλων σχεδόν των ατομικών κεφαλαίων. Οι νεοι δυναμικοί κλάδοι συσχετίζονται τόσο με τη διάνοιξη (και την κάλυψη φυσικά) νέων αγορών όσο επίσης σε μεγάλο βαθμό με τον ανταγωνισμό με τις άλλες ιμπεριαλιστικές ολοκληρώσεις και τη βελτίωση της στρατηγικής θέσης της ΕΟΚ σε σχέση με αυτές.

Τελος, το καθοριστικό βάρος της αναδιάρθρωσης επιβάλλεται στον κόσμο της εργασίας. Η ευλυγισία της εργασίας¹⁴ (δηλαδή η αύξηση της της έντασης της εκμετάλλευσης αλλά και η αύξηση της πείρας και της κατάρτισης του συλλογικού εργάτη και η ιδιοποίησή τους από το κεφάλαιο) και η μείωση της αξίας της εργασιακής δύναμης είναι οι δύο βασικοί δρόμοι της. Πρόκειται δηλαδή για μια αύξηση της ευλυγισίας της εργασίας τόσο μέσα στην παραγωγή όσο και στη διανομή. Αυτό το νόημα έχουν οι δύο ευελιξίες (εσωτερική στην επιχείρηση και εξωτερική) που απαιτεί η “Λευκή Βίβλος” (σ.24).

Συγχρόνως η συναίνεση του κόσμου της εργασίας σε αυτή την ευλυγισία συνδυάζεται με μια ήττα αύξησης της απασχόλησης, δηλαδή ένα μοίρασμα της ήδη υπάρχουσας ανεργίας. Η κεντρική ιδέα του “κοινωνικού συμβολαίου” που προτείνεται είναι ότι πρέπει να μειωθεί το κόστος της εργασιακής δύναμης (τόσο το άμεσο για τα ιδιωτικά κεφάλαια [μισθοί και ασφαλιστικές εισφορές] όσο και το έμμεσο για τον συλλογικό καπιταλιστή [κοινωνικές παροχές]) ώστε να γίνει ξανά

πιο επικερδές για το κεφάλαιο να εκμισθώνει επιπλέον εργατικό δυναμικό αντί να το υποκαθιστά με μηχανές¹⁵. Η αναδιάρθρωση αυτή αφορά κατ' εξοχήν την λιγότερο ειδικευμένη ή ανειδίκευτη εργασία της οποίας το κόστος θεωρείται υπερβολικά υψηλό (σ. 127) και η οποία όμως έχει χτυπηθεί πολύ πιο άσχημα από την ανεργία.

Όσον αφορά το εισοδηματικό σκελος, οι επιπτώσεις των αναδιαρθρώσεων αυτών πάνω στην εργασία είναι προφανείς. Η μείωση των ωρών εργασίας ανά εργάτη - ώστε να αυξηθούν οι θέσεις απασχόλησης - σε συνδυασμό με τις μισθολογικές μειώσεις αλλά και τη μείωση της κοινωνικής προστασίας και των εργασιακών δικαιωμάτων, ιδιαίτερα των λιγότερο ειδικευμένων εργατών οδηγεί στη συνολική πτώση της αξίας της εργασιακής δύναμης (εκφρασμένης, λίγο-πολύ, στο επίπεδο μισθών και κοινωνικής ασφάλισης), δηλαδή στην χειροτέρευση του ήδη βαρύτερα πληγμένου από το νεοφιλελεύθερισμό και την κρίση βιοτικού επιπέδου, μόρφωσης, υγείας και κουλτούρας της εργατικής τάξης. Αυτή επιδιώκεται πλέον να κατακυρωθεί ως το νέο, μόνιμο - όχι δηλαδή ως μια περιστασιακή μείωση - ιστορικά, ηθικά και κοινωνικά αποδεκτό επίπεδο διαβίωσης της εργατικής τάξης. Πέρα από τις μισθολογικές μειώσεις, η ουσιαστική νομιμοποίηση - γιατί περί αυτού πρόκειται - των δραστηριοτήτων της "μαύρης εργασίας" (φασόν, μερική απασχόληση με ελλειπή ή ανύπαρκτη ασφάλιση και εξευτελιστικούς μισθούς κλπ.) αποτελεί τον βασικό πολιορκητικό κριό της διαδικασίας αυτής¹⁶.

Στο σκέλος της άμεσης διαδικασίας παραγωγής, επίσης οι επιπτώσεις πάνω στην εργασία διαγράφονται δραματικές. Κατ' αρχήν η ευλυγισία της εργασίας θα οδηγήσει στην εντατικοποίηση της δουλειάς και την ένταση της εκμετάλλευσης μέσα στην παραγωγή από το κεφάλαιο (θα απαιτείται η δυνατότητα εκτέλεσης πολλών διαφορετικών παραγωγικών καθηκόντων και μάλιστα με μεγαλύτερη αποδοτικότητα). Στα πλαίσια αυτά επιδιώκεται η έστω και ακούσια εξασφάλιση της συνεργασίας της εργασίας - με αντίτιμο τη διασφάλιση της απασχόλησης - για τη βελτίωση της αποδοτικότητας της παραγωγής.

Οι συνέπειες για την κοινωνική και πολιτική συνοχή της εργατικής τάξης θα είναι επίσης καθοριστικές. Η ελαστικοποίηση των ωραρίων εργασίας και η συνακόλουθη μισθολογική και εργασιακή διαφοροποίηση μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών¹⁷ οδηγεί σε ακόμη μεγαλύτερη διάσπαση τον κόσμο της εργασίας και κάνει πιο εύκολη την υποταγή του στα κελεύσματα του κεφαλαίου. Η δημιουργία κατηγοριών εργαζομένων πολλαπλών ταχυτήτων - και η ενεδρεύουσα σύνδεση μισθών-παραγωγικότητας - θα τείνει να κάνει τους μαζικούς συλλογικούς αγώνες και διεκδικήσεις, όπως τις συλλογικές συμβάσεις, είδος εξωπραγματικό.

Καθοριστικό ρόλο παίζει και η πολυθρύλητη κατάρτιση του εργατικού δυναμικού που στοχεύει σε μια παραγωγική για το κεφάλαιο αξιοποίηση των πόρων για την κοινωνική ασφάλιση από την ανεργία (σ.117). Οι πόροι αυτοί πρέπει να διοχετεύονται για την προετοιμασία της ευλυγισίας του εργατικού δυναμικού,

κυρίως σε ειδικότητες χαμηλής ειδίκευσης (που αύριο, σε μια ενδεχόμενη διαφορετική καμπή του οικονομικού κύκλου μπορούν εύκολα και ανέξοδα να υποκατασταθούν από μηχανές). Επιπλέον παρέχει ένα νέο πεδίο κερδοφορίας για ιδιωτικά κεφάλαια μέσω των ιδιωτικών οργανισμών επαγγελματικής καταρτίωσης (σ.117)¹⁸. Τέλος, γίνεται ιδιαίτερη μνεία της ανάγκης σύνδεσης των πανεπιστημίων με τις επιχειρήσεις και τις ανάγκες του κεφαλαίου (σ.115, 116).

VII. Η φαινομενολογία της κρίσης, ο φετιχισμός της τεχνολογίας και ο βολονταρισμός των επίδοξων μηχανικών του μέλλοντος

Αξίζει να σταθεί κανείς στο θεωρητικό πλαίσιο που διαγράφεται πίσω από τη “Λευκή Βίβλο”.

Η ερμηνεία της σύγχρονης κρίσης αποτελεί ουσιαστικά μια φαινομενολογία του οικονομικού κύκλου. Δεν υπάρχει καμμία ερμηνεία περί των αιτιών της - πέραν μιας όχι ρητής αλλά εξαιρετικά εμφανούς προκατάληψης με το κόστος της εργασιακής δύναμης. Το μόνο που υπάρχει εν είδει ερμηνείας είναι μια επιπόλαιη και επιφανειακή θεώρηση της έλλειψης συγχρονισμού των μακροοικονομικών πολιτικών με τις φάσεις του κύκλου: “η παρούσα ύφεση αποτελεί σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα του συνδυασμού ενός χαμηλότερου δυνητικού ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης και σφαλμάτων της ασκηθείσας πολιτικής που οδήγησαν σε ρυθμούς πραγματικής οικονομικής ανάπτυξης υψηλότερους από το δυνητικό ρυθμό” (σ.44). Οπου γίνεται λόγος για διαρθρωτικά προβλήματα αυτός είναι θολός. Το μόνο εξαιρετικά καθαρό σημείο του είναι η διασάλπιση της ανάγκης για δομικές αλλαγές που θα μειώσουν το κόστος της εργασιακής δύναμης και θα αυξήσουν την ευλυγισία της εργασίας μέσα στην παραγωγή.

Είναι επίσης ενδιαφέρουσα η ερμηνεία της ανεργίας. Εκεί εγκαταλείπονται τα νεοφιλελεύθερα φληναφήματα περί φυσικού ποσοστού ανεργίας (natural rate of unemployment) και εθελουσίας ανεργίας και διακρίνονται τρεις τύποι: η συγκυριακή, η διαρθρωτική και η τεχνολογική. Η πρώτη είναι άνευ σημασίας και δυνατότητας παρέμβασης, εφόσον εξαρτάται από τις διακυμάνσεις του οικονομικού κύκλου. Η δεύτερη οφείλεται στη μη βέλτιστη συμμετοχή στον διεθνή καταμερισμό εργασίας (παραγωγή μη δυναμικών προϊόντων), στην ανάδυση ως ανταγωνιστών των νέων εκβιομηχανιζομένων χωρών και, πάνω από όλα ίσως, στο ότι η λεγόμενη αγορά εργασίας είναι μη-ευλύγιστη. Τέλος η τρίτη οφείλεται στην υποτιθέμενη ως περίπου τυφλή (άνευ αιτιών, φορέων εισαγωγής και χωρίς στόχους) εμφάνιση και επενέργεια των νέων τεχνολογιών. Πρόκειται για μια τυπική εγχειριδιακή ερμηνεία που αδυνατεί - και δεν θέλει - να δει βαθύτερα αίτια και περιορίζεται σε τυποποιημένες χρήσιμες για τη διαχείριση του συστήματος. Συγχρόνως όμως δίνει και ένα πολύ πιο εύκαμπτο θεωρητικό πλαίσιο, σε σχέση με τις νεοφιλελεύθερες αγκυλώσεις με την ακαμψία κυρίως της αγοράς εργασίας, ώστε να επιτευχθεί κάποιου τύπου κοινωνική συναίνεση κυρίως στο επίμαχο ζήτημα της αναδιάρθρωσης της παραγωγής.

Η “Λευκή Βίβλος” διαπερνάται από μια τυπική για την αστική θεωρία πίστη

στο ρόλο της τεχνολογίας. Η κοινωνία της “πληροφορίας” εκφράζει το ουτοπικό όνειρο κάθε καπιταλιστή: μια κεφαλαιοκρατική κοινωνία χωρίς εργάτες, δηλαδή την παραγωγή και υπεξαίρεση υπεραξίας χωρίς τα προβλήματα διαχείρισης μιας ζώσας εργασίας¹⁹. Είναι χαρακτηριστικό το κεφάλαιο όπου περίπου οι κοινωνικές μεταβολές θεωρούνται ως αποτέλεσμα της εισαγωγής νέων τεχνολογιών (κεφ. 5). Για την αστική θεωρία - με τον φετιχισμό και την πραγματοποίηση που τη διακατέχει - οι μόνες κοινωνικές μεταβολές που μπορεί να συμβούν είναι τεχνικού χαρακτήρα και καθορίζονται από την τεχνολογία. Για τη θεωρία αυτή η ύπαρξη μεγάλων ανθρωπίνων κοινωνικών συλλογικοτήτων που αποτελούν τους δημιουργούς της κοινωνικής εξέλιξης είναι κάτι ανύπαρκτο ή προϊστορικό. Ως να υπάρχουν μόνον ευφρείς εφευρέτες, διορατικοί πολιτικοί (που θα υποβοηθήσουν την κυρίαρχηση των εκσυγχρονιστικών καινοτομιών) και ευπειθείς μάζες που θα αποδεχθούν και θα υλοποιήσουν - υφιστάμενες τις όποιες συνέπειες - τα σχέδια των μηχανικών αυτών του μέλλοντος. Στη σημερινή ιστορική περίοδο φαίνεται το βουλευσιαρχικό δίπολο τεχνοκρατίας και πολιτικισμού να κυριαρχεί σχεδόν αδιαφιλονίκητα. Μέχρι που η πραγματικότητα των ριζικών κοινωνικών αντιφάσεων να ανακαλέσει στη γη τη βουλευσιαρχική απογείωση.

Σημειώσεις

1. Οι θέσεις του ΠΑΣΟΚ διένυσαν μια κυριολεκτικά πωροπληκτική τροχιά. Μετά την αρχική κατακεραυνώση της “Λευκής Βίβλου” ως αντιδραστικής δια στόματος Α. Παπανδρέου - και ακολουθούντος του Β. Γιαννόπουλου - ακολούθησε πάλι από τον Α. Παπανδρέου η εκθείαση των προοδευτικών της σημείων, εφόσον για πρώτη φορά ανάπτυξη και η ανεργία υποσκελίζουν ως στόχοι τον πληθωρισμό και τα δημόσια ελλείμματα. Και όλα αυτά ενώ οι πρώτες δηλώσεις οικονομικής πολιτικής του εν λόγω κυρίου έθεταν ως βασικούς στόχους ακριβώς τους δύο τελευταίους, ενώ ακόμη και το πρόγραμμα των Ευρωπαίων Σοσιαλιστών πρωταρχικοποιούσε την ανεργία. Το κλείσιμο του κύκλου - προς το παρόν τουλάχιστον - ήλθε με την εξαγγελία από την ελληνική προεδρία της ΕΟΚ της συγκρότησης επιτροπής της “Λευκής Βίβλου” (Βήμα 30.1.94).

2. Η έννοια της ΚΤΠΠΚ- ΑΤ, η έννοια της Οργανωτικής Σύνθεσης της Αξιακής συνθήκης (ΑΣΚ) και της Τεχνικής Σύνθεσης (ΤΣΚ) του καθώς και η σχέση τους με την κρίση έχει αναλυθεί από μια σειρά συγγραφείς, βλ. Fine- Harris (1979), Fine (1986), Weeks (1982), Carchedi (1991) κ.α..

3. Ο Ιωακείμογλου. (1992) έχει προτείνει μια θεώρηση τέτοιου τύπου, υιοθετώντας μια διαφορετική άποψη για την κρίση π διαχωρίζει την ΚΤΠΠΚ από την υπερσυσσώρευση (Μήλιος - Ιωακείμογλου. (1991)).

4. Ως γνωστόν, φια την προηγούμενη κενυσιανή ορθοδοξία ο πληθωρισμός, σε ήπια ποσοστά, δεν αποτελεί πρόβλημα εφ’όσον το κεφάλαιο μπορεί μέσω της διαδικασίας του mark-up να υπεραναπληρώσει τις απώλειες. Επιπλέον βοηθά στον περιορισμό του εργασιακού κόστους εφόσον η εργατική δύναμη πληρώνεται μετά την εκτέλεση της εργασίας και επιπλέον έχει μικρότερες δυνατότητες, σε σύγκριση με το κεφάλαιο, να προβλέψει το ποσοστό του πληθωρι-

σμού. Επομένως, γενικά, ο πληθωρισμός δεν είναι πρόβλημα για το κεφάλαιο και η σύγχρονη νεοφιλελευθερή φιλολογία περί στρέβλωσης των προσδοκιών και αβεβαιότητας είναι άνευ σημασίας εφ' όσον ούτως ή άλλως ο τέλει ανταγωνισμός (και η τέλεια πληροφόρηση) είναι ένα ουτοπικό μοντέλο.

Ομως ο πληθωρισμός είναι σημαντικό πρόβλημα μέσα στην ειδική συγκυρία της μετά το '70 κρίσης. Ο πληθωρισμός - δηλαδή η αντιστοιχία νομισματικής κυκλοφορίας και παραγωγικής δραστηριότητας - σημαίνει ότι μια σειρά οικονομικές πράξεις δεν έχουν απτό αντίκρουσμα στην παρούσα παραγωγική δραστηριότητα αλλά θα πρέπει να καλυφθούν από την μέλλουσα μέσα σε ένα εύλογο χρονικό διάστημα. Προκειται δηλαδή για απαιτήσεις - όσον αφορά τα κεφάλαια - σε μέλλουσα να παραχθεί υπεραξία. Όταν λόγω της κρίσης και της ανατροπής των "φυσιολογικών" σχέσεων και ρυθμών συσσωρεύσης η τελευταία δεν είναι βέβαιο ότι θα υπάρξει, τουλάχιστον σε επαρκή έκταση τότε ανακύπτει ένα σημαντικό πρόβλημα. Αφενός μεν τα λιγότερο αποδοτικά κεφάλαια δεν εκτίθενται άμεσα στις πιέσεις του ανταγωνισμού και επομένως δεν επιτελείται η βασική διαδικασία εκκαθάρισης της κρίσης, δηλαδή η απαξίωση των λιγότερο κερδοφόρων κεφαλαίων και η συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου. Αφετέρου δημιουργείται μια γενική κρίση αξιοπιστίας του νομίσματος ως γενικού ισοδυνάμου.

5. Το κράτος ως συλλογικός καιφαιαιοκράτης έπαιξε έναν καθοριστικό ρόλο στη μεταπολεμική ανάπτυξη του δυτικού καπιταλισμού. Αφενός μεν ως επιτελικό όργανο σχεδίασε - με ευριστικό τρόπο και μετά από αντιφάσεις - την ανασυγκρότηση και την μετέπειτα πορεία των κεφαλαιοκρατικών οικονομιών. Αφετέρου, παρεμβαίνοντας ενεργά στην οικονομία διαμόρφωσε τους αναγκαίους όρους τόσο για τη γενική εμπορευματική παραγωγή και κυκλοφορία όσο και για την εξασφάλιση των αναγκών υποδομών καθώς κάποιων κρίσιμων εμπορευμάτων. Ειδικά όσον αφορά τα τελευταία, του κόστος ως επιχειρηματίας ανέλαβε την παραγωγή κάποιων εμπορευμάτων π απαιτούσαν μεγάλα κεφάλαια και υψηλή τεχνολογία , είχαν υψηλό βαθμό κινδύνου ή είχαν στρατηγικό χαρακτήρα για τους διάφορους κεφαλαιοκρατικούς κοινωνικούς σχηματισμούς και επομένως τα ατομικά κεφάλαια δεν μπορούσαν, ή δεν ήθελαν, είτε ακόμη δεν ήταν εύλογο για τη συνολική λειτουργία του συστήματος (λόγω μονοπωλιακών συνθηκών) να τα παράγουν σε ιδιωτική βάση. Τα εμπορεύματα αυτά είτε λειτουργούσαν ως φθηνές ενδιάμεσες εισροές για τις ιδιωτικές κεφαλαιο κρατικές διαδικασίες παραγωγής (στηρίζοντας έτσι την κερδοφορία των τελευταίων) είτε κάλυπταν πλευρές της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης (αφαιρόντας επομένως ένα παράγοντα μισθολογικών διεκδικήσεων από τα ιδιωτικά κεφάλαια, εφόσον το κόστος των αναγκών αυτών καλυπτόταν από το κράτος) . Επιπλέον όμως ο δημόσιος τομέας, για λόγους ειδικούς της μεταπολεμικής συγκυρίας, ήταν πιο ευάλωτος στις οικονομικές διεκδικήσεις της εργατικής τάξης. Συνεπώς, ο κρατικός παραγωγικός τομέας λειτουργούσε εν πολλοίς με μειωμένα ποσοστά κερδοφορίας.

6. Είναι χαρακτηριστική η αντιπαράθεση - από την σκοπιά αυτή - της Thatcher και των συμβούλων της (Walters κλπ.) στους οπαδούς της ΕΟΚικής ολοκλήρωσης.

7. Ο Tobin (1980) τους χαρακτηρίζει εν πολλοίς εσφαλμένα ως "Μονεταριστές τύπου II". Ο Hoover (1984) δίνει, μέσα στα πλαίσια των ορθόδοξων Οικονομικών , μια αρκετά εύστοχη ανάλυση των διαφορών τους. Ο Desal (1980) έχει επίσης συνεισφέρει μια εκτενή ανάλυση του Μονεταρισμού. Τέλος οι Fine - Harris (1987) έχουν αναλύσει την ανάδυση των οικονομικών

θεωριών της “Νέας Δεξιός”.

8. Ένα από τα βασικά θεωρητικά υπόβαθρα για αυτή τη μετατόπιση από τον παραδοσιακό Μονεταρισμό στα νεοσυντηρητικά οπειράματα ανοικτής οικονομίας αποτέλεσε η Νομισματική Προσέγγιση στο Ισοζύγιο Πληρωμών (Monetary Approach to the Balance of Payments). Κεντρική της κατεύθυνση είναι το άνοιγμα της οικονομίας στο διεθνές εμπόριο ενώ το ισοζύγιο πληρωμών, οι συναλλαγματικές ισοτιμίες, οι διαφορές των εθνικών επιτοκίων και οι διεθνείς ροές κεφαλαίου υποσκελίζουν την ποσότητα του χρήματος ως βασικοί προσδιοριστικοί παράγοντες. Είναι ενδιαφέρον ότι η προσέγγιση αυτή συνέκλανε με την προηγούμενη κενυσιανή θεωρία. (δες Frenkel - Johnson (1976), Frenkel - Gylafson - Hellwell (1980)).

9. Το εξωτερικό εμπόριο (πολύ δε περισσότερο η εξεύρεση νέων πεδίων κερδοφόρων επενδύσεων στο εξωτερικό), όπως έδειξε ο Μαρξ, αποτελεί αντίρροπη δύναμη στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους. Όμως σε μια ήδη διεθνοποιημένη οικονομία - όπου το επενδυτικό πεδίο πολλών και σημαντικών κεφαλαίων και συνακολούθως το επίπεδο όπου συγκροτούνται σε κοινωνικό κεφάλαιο (και επομένως ποιός είναι ο ορίζοντας και το μέτρο σύγκρισης της κερδοφορίας τους) υπερβαίνει τα κρατικά όρια - ο βαθμός επενεργείας του παράγοντα αυτού περιορίζεται σημαντικά εφόσον οι δυνατότητες π παρέχει εν πολλοίς προυπήρχαν.

10. Είναι αναγκαίο να επισημανθεί ότι ο ιμπεριαλισμός - αντίθετα με την επιτόλαια και αρκετά διαδεδομένη στη χώρα μας αντίληψη περί πολιτικών και στρατιωτικών επεμβάσεων - είναι πρώτα και κύρια οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ μπλοκ κοινωνικών κεφαλαίων για πεδία κερδοφορίας.

11. Είναι χαρακτηριστική, για την περίπτωση της Ελλάδας, η σχετική αρθρογραφία - με όλο τον εμπειρισμό της - των οικονομικών στηλών του “Βήματος”.

12. Είναι αξιοσημείωτο ότι ενώ το όλο εγχείρημα της “Λευκής Βίβλου” βασίζεται πάνω στη μείωση των μισθών και της κοινωνικής ασφάλισης, όταν έρχεται να αντιμετωπίσει το λεγόμενο κοινωνικό dumping (μετατόπιση παραγωγικών δραστηριοτήτων σε χώρες με χαμηλούς μισθούς) υποστηρίζει ότι τοπλεονέκτημα των χαμηλών μισθών μπορεί να είναι παραπλανητικό εφόσον παραγνωρίζει την ποιότητα και την κατάρτιση του εργατικού δυναμικού. Βιάζεται δε να δηλώσει υπερήφανη για αυτήν την κοινωνική προστασία - την οποία κατά τα άλλα ετοιμάζεται να περικόψει δραστικά - και όχι απλά να την προτείνει, αλλά σχεδόν να διερευνά δρόμους επιβολής της στους όποιους ανταγωνιστές της ΕΟΚ.

13. Είναι αξιοσημείωτες ορισμένες αντιφάσεις. Το κείμενο ξεκινά αρκετά δειλά: “ αν και η έκφραση βιομηχανική πολιτική παραμένει αμφισβητήσιμη, ουδείς πλέον αμφιβάλλει για την ευθύνη των κυβερνήσεων και της Κοινότητας όσον αφορά τη δημιουργία ευνιückότερου κατά το δυνατόν περιβάλλοντος για την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, σημαντικό στοιχείο του οποίου αποτελεί η τήρηση των κανόνων του ανταγωνισμού” (σ.21). Είναι φανερό η διατήρηση μιας ευπαθούς ισορροπίας μεταξύ ενός ήπιου νεοφιλελευθερισμού (μη παραμόρφωση της εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς) και ενός συγκαλυμμένου και έμμεσου παρεμβατισμού. (γ τη στήριξη της κερδοφορίας και της ανταγωνιστικότητας). Το κλείσιμο του κειμένου είναι σαφώς πιο κατηγορηματικό: απαιτείται μια στρατηγική βιομηχανική πολιτική (σ.141). Μάλιστα, η δικαιολόγησή της περνά μέσα από μια σειρά “πράσινες” φλυαρίες περί προστασίας του περιβάλλοντος πριν καταλήξει στην ουσία, δηλ. τη “δημιουργία εμπορευμάτων καινο-

τομών”.

14. Αποδίδουμε τον αγγλικό όρο flexibility ως ευλυγισία για δύο λόγους. Πρώτον, γιατί μεταφράζει πιστότερα τον αγγλικό όρο. Δεύτερο και βασικό, γιατί δεν παραπέμπει σε κάποια αυτοδύναμη κίνηση της εργασίας - όπως υπονοούν οι “αριστερές” παραλλαγές της θεωρίας της Ευλύγιστης Εξειδίκευσης - αλλά επισημαίνει τον καθοριστικό ρόλο του κεφαλαίου πάνω στη διαδικασία αυτή: η εργασία διαμορφώνεται, γίνεται ακουσίως “ευλύγιστη” σύμφωνα με τις ανάγκες του κεφαλαίου.

15. Είναι χαρακτηριστική η κενυσιανίζουσα διαστύπωση - αλλά όχι λιγότερο αντιδραστική ως προς το περιεχόμενο των προτεινόμενων λύσεων - ότι η “αγορά μόνη της δεν μπορεί να επιλύσει τα προβλήματα απασχόλησης και ανεργίας καθώς και τα συναφή κοινωνικά προβλήματα π αντιμετωπίζει η Κοινότητα” (σ. 119).

16. Οι εξελίξεις αυτές καταδεικνύουν και τα σφάλματα των θεωριών περί κοινωνικής δυναμικής ή κοινωνίας των δύο τριτών. Είναι γεγονός ότι οι σημερινοί μακροχρόνια άνεργοι και οι “νέοι φτωχοί” αποτελούν πρωτοφανή φαινόμενα για τις δυτικές κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες. Όμως η μόνιμη εκτόπιση ενός τμήματος του πληθυσμού εκτός της σφαίρας της εργασίας μόνο προβλήματα μπορεί να δημιουργήσει μακροπρόθεσμα στο κεφάλαιο. Το τελευταίο άλλωστε υπάρχει χάρις στην ύπαρξη - και στην εκμετάλλευση - του κόσμου της εργασίας. Η ανεργία είναι λειτουργικό στοιχείο του συστήματος κυριολεκτικά ως εφεδρικός στρατός ανεργίας, όχι ως μάζα αποστράτων. Αν στη νεοφιλελεύθερη περίοδο το συνολικό χτύπημα του κόσμου της εργασίας πέρασε μέσα από τη διάσπαση του σε ένα κυριολεκτικά απόκληρο χαμηλότερο τμήμα και κάποιες μερίδες π είχαν μια σχετικά επεικέστερη μεταχείριση, σήμερα καλούνται και οι τελευταίες να πληρώσουν. Το μοίρασμα της ανεργίας και της φτώχειας από το περιεχόμενο έχει.

17. Η πρώτη και κύρια διαφοροποίηση είναι αυτή της εργασίας υπό κανονικές συνθήκες και του φασόν. Όμως, η ελαστικοποίηση των ωρών και των συνθηκών εργασίας οδηγεί σε πολλαπλές και κυριολεκτικά ετερόκλητες κατηγορίες εργασίας και φυσικά μισθών. Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνει μια θεωρητική παρέκβαση η οποία δεν είναι άνευ πρακτικής σημασίας. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης για τη Διαδικασία Παραγωγής (Labour Process debate), στην δεκαετία του '70, υποστηρίχθηκε από ορισμένες απόψεις ότι η εισαγωγή της αλυσίδας παραγωγής θα οδηγούσε - μέσω της αποειδίκευσης - σε μια άμεσα απτή ομογενοποίηση της εργατικής τάξης. Στην κατεύθυνση αυτή συνηγορούσε και μια ανάλογη τάση περιορισμού των μισθολοικών διαφορών, στην ίδια περίοδο. Στη συνέχεια έγινε προφανές ότι, αντίθετα με τα παραπάνω, το κεφάλαιο τόσο για λόγους άμεσα λειτουργικούς για την σωσώρευση και την κερδοφορία του (ευελιξία της διαδικασίας παραγωγής, δυνατότητα εκσυγχρονισμού, κλπ.) τόσο και για λόγους συγκυρίας (κρίση, ανάγκη περιστολής μη-παραγωγικών δραστηριοτήτων, σύνδεση μισθών - παραγωγικότητας κλπ.) όσο και για να διασπάται ο πόλος εργασίας, ακολούθησε ακριβώς αντίθετη πορεία. Οι θεωρίες της Κατακερματισμένης Αγοράς Εργασίας (Segmented Labour Market) και της Ευλύγιστης Αγοράς Εργασίας (Flexible Labour Market) συνδέονται στενά με τις προβληματικές και τις εξελίξεις αυτές. Ειδικά η τελευταία - μέσω των σοσιαλδημοκρατικών think-tanks των διαφόρων μετανοημένων αριστερών διανοούμενων του '60 - φαίνεται να έχει μια σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση της “Λευκής Βίβλου”, όπως μπορεί να

συμπερασθεί από το συνδυασμό ευλυγισίας στην παραγωγή, νέων τεχνολογιών, Μικρο-Μεσαίων Επιχειρήσεων (ΜΜΕ), τοπικών αγορών αλλά και κάποιας μορφής κοινωνικού συμβολαίου.

18. Η διασπάθιση του χρήματος στα ήδη λειτουργούντα προγράμματα αυτού του τύπου στην Ελλάδα καθώς και ο ρόλος των ΙΕΚ είναι αρκετά γνωστά και δεν χρήζουν ερμηνείας.

19. Αλλωστε η βάση λειτουργίας της ΚΤΠΠΚ είναι ακριβώς ο ενδοκαπιταλιστικός ανταγωνισμός βάσει της τεχνολογίας, δηλαδή η εκτόπιση ζωντανής εργασίας από μηχανές. Αυτό όμως, όταν συνολικοποιηθεί αποτελεί και τον πυρήνα της κρίσης εφόσον ως εκ τούτου μειώνεται το ποσοστό κέρδους (το οποίο προκύπτει από την ζωντανή εργασία).

Βιβλιογραφία

Carchedi G. (1991), "Frontiers of Political Economy", Verso
Desai M. (1980), "Testing Monetarism"

Fine B. (1986), "The Value Dimension", Routledge

Fine B.-Harris L. (1979), "Rereading Capital", Columbia University Press (ελλ. εκδοση (1986), Gutenberg)

Fine B.-Harris L. (1987), "Ideology and Markets: Economic Theory and the "New Right", The Socialist Register 1987

Frenkel J.-Gylafson -Helliwell J. (1980), "A synthesis of Monetary and Keynesian Approaches to short-run Balance-of- Payments theory", Economic Journal no.90

Frenkel J.-Johnson H. (eds.) (1976), "The Monetary Approach to the Balance of Payments", Allen and Unwin
Hoover K. (1984), "Two types of monetarism", Journal of Economic Literature

Ιωακείμογλου Η. (1992), "Για τη στρατηγική του αντικαπιταλιστικού κινήματος (μέρος Γ)", Θέσεις νο.41

Λευκή Βίβλος (1994), Ριζοσπάστης

Μήλιος Γ.-Ιωακείμογλου Η. (1991), "Η έννοια της κρίσης υπερσυσσώρευσης στο "Κεφάλαιο" του Καρλ Μαρξ", Θέσεις νο.36

Tobin J. (1980), "The monetarist counter-revolution - an appraisal", Economic Journal Weeks

J. (1982), "Equilibrium, Uneven Development and the Tendency of the Rate of Profit to Fall", Capital & Class no.16